

kaddime, Nâsîrüddin Şah'a, diğer şair sul-
tan ve şehzadelerle Farsça yazan şairlere
yer verilen dört bölümden meydana gel-
miştir. 1288'de (1871) tamamlanmış olup
telifi mukaddimedede belirtildiği üzere otuz
yıl sürmüştür. Kitabın yazımında Avfî'nin
Lübâbü'l-elbâb'i ile Takıyyüddin Muham-
med Evhadî'nin '*Arafâtü'l-âşîkin*'i baş-
ta olmak üzere otuz üç tezkire, sefine ve
şîir mecmuasından faydalanılmıştır. İlk de-
fa müellifin oğlu Ali Kuli Han tarafından
Mirza Âgâ Kamre'nin nesa'lik hattıyla taş
baskısı yapılan *Mecma'u'l-fuşahâ*' (Tah-
ran 1295) daha sonra Müzâhîr Musaffâ ta-
rafından neşredilmiştir (I-III, Tahran 1334-
1341 hş.; 1382 hş.). 3. *Ferheng-i Encü-
men-ârâ-yi Nâsîrî*. Bir mukaddimededen
sonra çeşitli lugatlardan derlenmiş ke-
limelerden ve eski şairlerden seçilmiş ör-
nek beyitlerden oluşmaktadır (Tahran 1338
hş.). 4. *Riyâzü'l-ârifîn*. 1260 (1844) yılı-
nda yazılıp Kaçar Muhammed Şah'a takdim
edilen eser Farsça yazan 354 mutasavvîf
şair ve filozofun biyografisini içerir. Bir
mukaddime ile dört bölümden oluşan ki-
tabın telifinde *Tezkiretü'l-evliyâ*, *Mecâ-
lisü'n-nefâ'is*, *Nefehâtü'l-üns*, *Tezkire-i
Devletşâh* gibi kaynaklardan yararlanıl-
mıştır. Müellifin torunu Mehdi Kuli'nin mu-
kaddimesiyle basılan eseri (Tahran 1305)
daha sonra Mihr Ali Gürgânî neşretmiştir
(Tahran 1344 hş.). 5. *Sefâretnâme-i Hâ-
rîzm* (Bulak 1292). Charles Henri Auguste
Schefer tarafından Fransızca'ya tercüme
edilmiştir (I-II, Paris 1876-1879). 6. *Dîvân*.
30.000 beyit olup gazel ve kasidelerden
meydana gelmiştir (British Museum, bk.
Rieu, *Supplement*, s. 365). Rıza Kuli Han'ın
bunlardan başka *Gülistân-ı İrem* (Tahran
1270), *Mezâhirü'l-envâr* (Tebriz 1280),
Fihrisü't-tevârîh (Tebriz 1280), *Ecmelü't-
tevârîh* (Tebriz 1283), *Risâle-i Medâricü'l-
belâga* (Tahran 2004), *Riyâzü'l-muhib-
bîn*, *Miftâhu'l-künûz*, *Le'tâ'ifü'l-ma'ârif*,
Envârü'l-vilâye, *Bahrü'l-hakâyîk*, *En-
sü'l-âşîkin*, *Hürrem-bihîşt*, *Hidâyetnâ-
me* ve *Menhecü'l-hidâye* adlı eserleri
bulunmaktadır (eserlerin bir listesi için
bk. *Mecma'u'l-fuşahâ*, neşredenin girişi,
I, 35-39). Ayrıca *Dîvân-ı Nâsîr-ı Hüsrev*
(Tebriz 1280), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin
Dîvân-ı Şems-i Tebrizî'sinden yap-
tığı seçmelerden oluşan *Dîvân-ı Şemsü'l-
hakâ'îk* (Tebriz 1280), *Dîvân-ı Menûçih-
rî* (Tahran 1282, 1285, 1295 hş.) ve *Qâbûs-
nâme* (Tahran 1285) gibi eserlerin neşrini
gerçekleştirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Rıza Kuli Han Hidâyet, *Tezkire-i Riyâzü'l-ârifîn*,
Tahran 1316 hş., Mukaddime; a.m.f., *Mecma'u'l-*

fuşahâ' (nşr. Müzâhîr Musaffâ), Tahran 1382 hş.,
neşredenin girişi, I, 35-39; C. Rieu, *Supplement
to the Catalogue of the Persian Manuscripts in
the British Museum*, London 1895, s. 227-228,
365; Browne, *LHP*, IV, tür.yer.; Storey, *Persian Li-
terature*, I, 151-152, 224, 239, 342-343, 906-
913; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebî'l-cogrâfiyyi'l-
Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire
1963, II, 546; Abbas İkbâl-i Âştîyânî, *Târîh-i Mu-
faşşal-ı İrân* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî), Tahran 1346
hş., s. 754-800; Rypka, *HIL*, s. 340-341; Ahmed
Gülçîn-i Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-yi Fârsî*, Tahran
1348 hş./1969, I, 666-671; Yahyâ Âryanpûr, *Ez
Şabâ tâ Nimâ*, Tahran 1350 hş./1971, I, 261-264;
Bânû Nusret Tecrübekâr, *Sebk-i Şî'r der 'Aşr-i
Kâcârîyye*, Tahran 1350, s. 109-113; Rızâzâde-i
Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1352 hş.,
s. 612-613, 618-619, 631; Yûsuf Muğisüssaltana,
*Nâme-hâ-yi Yûsuf Muğîşû's-saltana: 1320-
1334 h.* (nşr. Ma'sûme Mâfî), Tahran 1362, s.
312; *Persian Literature* (ed. Ehsan Yarshater),
New York 1988, s. 325-327; Bahâr, *Sebkşînâsî*,
Tahran 1370 hş., III, 367-370; S. J. A. Churchill,
"A Modern Contributor to Persian Literature: Ri-
za Kuli Khan [Rypka, 339] and His Work", *JRAS*,
new series, XVIII (1886), s. 196-206; H. Massé,
"Rîdâ Kuli Khân", *EL* (Ing.), VIII, 510-511; R. Af-
fî, "Anjomanârâ", *Elr*, II, 95-96; P. E. Losensky,
"Hedayat", a.e., XII, 119-121.

A. NACİ TOKMAK

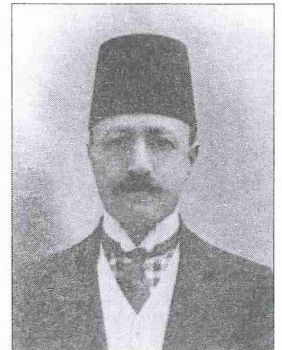
RIZA NUR (1879-1942)

Hekim, siyaset adamı
ve yazar.

Sinop'ta doğdu. İmamoğlu diye bilinen
bir aileden kunduracı Mahmud Zeki Efen-
dî'nin oğludur. İlk öğrenimini burada yap-
tı, rüşdiye tahsilinden sonra İstanbul'a git-
ti. Soğukçeşme Rüşdiyesi'ne yazıldı ve on
altı yaşında burayı bitirdi. Aynı yıl Tıbbiye
İdâdisi'ne girdi ve Askerî Tıbbiye'den yüz-
başı doktor olarak mezun oldu (1901). Al-
man hekimlerin idaresinde bulunan Gül-
hane Hastahanesi'nde ihtisas yaptı. Bu sı-
rada Fransızca bilgisini geliştirdi. İleride
soyadı olan "Nur" mahlasını burada asis-
tanken aldı. Mezuniyet tezi olarak hazırla-
dığı *Fenn-i Hitan* adlı eserinin basılma-
sıyla (1905) tanındı, bu eseri daha sonra
Almanca'ya çevrildi. 1907'de cerrahî pro-
fesörü, 1908'de binbaşı oldu. Askerî Tıb-
biye öğrencisiyken avukat Bahâ ve Man-
yasîzâde Refik beylerin rehberliğiyle İtti-
hat ve Terakkî Cemiyeti'ne girdi. II. Meş-
rutiyet'in ardından 4 Şubat 1909'da yapı-
lan seçimlerde Sinop'tan milletvekili seçil-
di. Ancak bir müddet sonra uyum sağla-
yamadığı İttihat ve Terakkî'den istifa edin-
ce kürsüsü lağvedilerek profesörlükten çı-
karıldı ve rütbesi kolağalığa indirildi. Bu-
nun üzerine Prens Sabahaddin'in fikirle-

ri etrafında toplananların kurduğu Ahrar
Fırkası'na katıldı. Ardından Hürriyet ve İti-
lâf Fırkası'nın kurulması için çalıştı. 1912
seçimlerinden sonra bu fırkadan da ayrıldı,
Prens Sabahaddin taraftarlarıyla birlikte
İttihat ve Terakkî'ye karşı siyasi faaliyet-
lerde bulundu. 23 Ocak 1913'teki Bâbüli
Baskını neticesinde İttihatçılar'ın iktidarı
ele geçirmesi üzerine tıp tahsili bahane-
siyle yurt dışına sürüldü. Önce Köstence'-
ye gitti, ardından Cenevre'ye geçti ve bu-
rada bir hastahanenin cerrahî kısmında
çalıştı. Arkadaşlarının davetiyle gittiği Ni-
ce'te eski Serasker Şükrü Paşa'nın kızı İf-
fet Hanım'la evlendi. Kısa bir süre Paris'te
kaldı, oradan Mısır'a geçti.

Mondros Mütarekesi'nden sonra İstan-
bul'a dönerek son Osmanlı Meclis-i Meb'û-
sanı'na Sinop mebusu olarak girdi. Mec-
lis dağıtılınca Ankara'da toplanan Büyük
Millet Meclisi'ne katıldı. Millî Mücadele hü-
kümetlerinde Maarif (1920-1921), Sıhhi-
ye ve Muâvenet-i İctimâiyye vekili sıfatıyla
bulundu, bir süre Hariciye Nezâreti'ne
vekâlet etti. 1921'de fevkalâde murahhas
sıfatıyla Moskova'ya gitti. Burada Afganis-
tan ile imzalanan antlaşmanın metnini ka-
leme aldı. 5 Ağustos 1921'de yasalaşan ve
Mustafa Kemal'e geçici bir süre için ge-
niş yetkiler tanıyan Başkumandanlık Ka-
nunu tasarısı meclise Rıza Nur ve arka-
daşları tarafından verildi. Sakarya Meydan
Muharebesi esnasında doktor olarak gö-
rev yaptı. 1 Kasım 1922 tarihinde saltana-
tı kaldıran kanunun metnini kaleme aldı.
Lozan Konferansı'na ikinci delege sıfatıyla
katıldı. 1923'te yapılan seçimlerde yine
Sinop'tan milletvekili oldu. Ancak bu dö-
nemde kendini daha çok yazı hayatına
verdi, on iki cilt tutan *Türk Tarih'i*ni yazdı.
Sinop'ta bir kütüphane kurarak gelir kay-
nakları ile birlikte Maarif Vekâleti'ne vak-
fetti. "Türklüğü yükseltmek için" kurduğu
bu vakfa 4000 kitap bağışladı. Ayrıca ölü-
münden sonra mütevelliliğe getirilecek ki-
şinin anne ve baba tarafından iki göbek
atalarının Türk olmasını şart koştu. Mus-

Rıza Nur

tafa Kemal'in idaresiyle anlaşılmadığından 1926'da yurt dışına gitti. Paris'te (1926-1933) ve İskenderiye'de (1933-1938) yaşadı. 1931'de Leiden'de toplanan Müsteşirler Kongresi'nde Reşid Saffet'le (Atabinen) beraber Türkiye'yi temsil etti.

Daha sonra Türk tarihi ve Türkoloji çalışmalarında çalıştı. Paris'te Bibliothèque Nationale'de bulunduğu Garp Ocakları'na mensup şairlerin şiirlerini neşretti. Hece vezni üzerinde durdu. "Kantik" diye adlandırdığı "millî ilâhî" türünde şiirler yazdı. Paris ve İskenderiye'de *Revue de Turcologie (Türk bilik Revüsü)* adlı bir dergi çıkardı (sekiz sayı). *Oğuznâme*'yi kaleme aldı (6000 mısra). Tefvik Fikret, Ali Şir Nevâî, Nâmık Kemal hakkında çalışmalar yaptı. Ebûlgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk*'ünü Türkiye Türkçesi'ne çevirdi. Bir Türk operasının oluşmasını istediğinden bazı opera metinleri tercüme ve telif etti. Atatürk'ün vefatından sonra yurda döndü (Aralık 1938) ve Türkçü bir dergi olan *Tanrıdağ*'ını çıkardı (on sekiz sayı, 1942), *Tasvir-i Efkâr*'da yazılar yazdı (1940-1942). 8 Eylül 1942'de İstanbul'da öldü ve Merkezefendi Mezarlığı'na defnedildi. Türkçü söylemlere sahip olarak herkesi etnik kökenine göre ayıran Rıza Nur, mezar taşı üzerinde Orhon alfabesiyle adının yazılmış olmasının da işareti olduğu gibi kendini katıksız Türk sayar. Kendi değerlendirmesine göre ıberbat bir evlilik yaşamış ve 1932'de boşanmıştır. Çocuğu olmadığından Nihal Atsız'ı mânevî evlât edinmiştir. Maarif vekilliği esnasında Hars Umum Müdürlüğü'nü kurarak atasözlerini, bazı şiirleri ve halk oyunlarını tesbit ettirmeye çalışmış, mimari eserlerin dökümünü çıkartıp tescile gayret etmiştir. Türkçe isimlerin kullanılması ve yaygınlaştırılması için listeler düzenlediği gibi ibtidâiyi ilk mektep, idâdiyi orta mektep ve sultânîyi liseye çevirmiştir. Bunun yanında bürokraside yazışma dilini sadeleştirmek için çalışmalar yapmış, bu konuda hazırladığı tasarıyı hükümet kararı haline dönüştürerek devlet dairelerine tebliğ etmiştir.

Rıza Nur'un Merkezefendi Mezarlığı'ndaki kabri ve kabir taşı

Rıza Nur bir dini olmadığını beyan etmekle beraber dine saygılıdır. Dinin insanlığı kâh yükselttiğini, kâh taassup ve cehalete düşürüp bedbaht ettiğini, fakat yine de dindar olmak gerektiğini ileri sürer. Lozan görüşmeleri esnasında ilk defa ortaya attığı iddia ettiği laiklik karşılığı olarak isabetsiz bulunduğu "lâdini" kelimesinin yerine "nâsuti" kelimesini teklif eder. Devlet ve dinin birbirinden ayrılması gerektiğini tarihî bir uyanış eseri olarak ileri sürer. Hilâfeti Türk milletine üstünlük veren bir kurum diye görür, din ve devletin ayrılmasının vasıtası sayar. Ankara'da ilk hükümet oluşturulurken Şer'iyye Vekâleti'nin ihdas edilmesine karşı çıkmıştır. Papalık gibi bir rol oynayabileceği beklentisiyle halifeliğin muhafaza edilmesinin bir fayda sağlayacağına inanır. Saltanatın ilga ve hilâfetin ibkasiyla ilgili kararlarda kendi ismini öne çıkartması ve asıl öneri sahibi olarak kendisini unutmamasından dolayı Atatürk'ü tenkit eder. Hatta cumhuriyet ilân edilmesinin dahi kendi fikri olduğunu ileri sürer. Lozan'da İsmet Paşa'nın cevaben vereceği bütün nutukları kendisinin kaleme aldığını belirtir. Burada azınlıkların askere alınması, patrikhâne, mübâdele gibi konuları kendisinin yönlendirdiğini iddia eder. Özellikle Musul'un bırakılmasının ileride Kürdistan fikrini doğuracağı kanaatinde dir ve bu yüzden anlaşmayı bu şekilde imzalamaya hazır olan İsmet Paşa'ya karşı çıkar. İsmet Paşa'nın bu konferans esnasındaki rolünü Ankara'daki hükümet ve Mustafa Kemal arasında haberleşmeye indirger.

Eserleri. Çeşitli konularda pek çok eseri bulunan Rıza Nur'un önemli çalışmaları şunlardır: 1. *Türk Tarihi* (I-XII, 1924-1926). Rıza Nur, Maarif Vekâleti'nce bastırılan bu eserini âlimlerin değil tarihlerinin Osmanlı Devleti ile başladığını zannedecek derecede bilgisiz olan öğrencilerin, gençlerin ve halkın ihtiyacını gözeterek "millî terbiye" için kaleme aldığını belirtir. Türk tarihini tarihî bütünlüğü içerisinde ve Türkçü bir bakış açısıyla ele alır. Kitabın hedef kitlesi halk olduğundan dilinin sade olmasına bilhassa dikkat eder. Eserde Türk yurdunun (Turan) sınırları çizildikten sonra Türk tarihi üç ana döneme ayrılır ve bu hususta Türkler'in İslâmîyet'i kabulü esas alınır. Türkler'in müslüman olmasına kadar geçen devir eski Türk tarihi, İslâm'ın kabulünden Meşrutîyet'e kadar olan dönem yeni Türk tarihi, Meşrutîyet ve Millî Mücadele dönemlerini içine alan devir de taze Türk tarihi olarak adlandırılır. Eserde o dönemde Türkiye dışında bulunan Türkler'in durumu ve nü-

fusları hakkında da bilgi verilir. Kitabın sonunda Türkler'in mitolojisi, dini, takvimleri, adları, ırkı ve sosyal yapısı hakkında bilgi aktarıldıktan sonra tarım, ticaret ve sanat faaliyetleri söz konusu edilir. Ancak eserin ilmî bir değeri yoktur. 2. *Hayat ve Hâtıratım*. Rıza Nur, Paris'te bulunduğu yıllarda kaleme aldığı, çocukluğundan 1935 yılına kadar gelen, hemen her şeyi anlatığı hâtıralarını diğer bazı eserleriyle birlikte (şiirleri, *Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Firka Programı, Cehennemde Bir Celse ve Topal Osman Operaları, Ziya Paşa'nun İkinci Zafernâmesi*) British Museum'a teslim etmiş, 1960 yılına kadar açılmamasını şart koşmuştur. Bu eserler Cavit Orhan Tütengil'in araştırmaları sırasında ortaya çıkmıştır (1964). *Hayat ve Hâtıratım* İstanbul'da 1967-1968 yıllarında dört cilt halinde neşredilmiş, 1982 yılında eski harfli metniyle birlikte Almanya'da (Frankfurt) tekrar basılmıştır. Eser Atatürk'e ve çevresindekilere ağır eleştiriler dışında sübjektif değerlendirmelerde bulunmasından ötürü yasaklanmıştır.

Rıza Nur'un diğer eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Servet-i Şâhâne ve Hakk-ı Millet* (1908), *Meclis-i Meb'ûsunda Fırkalar Meselesi* (1909), *Tıbbiye Hayatından* (1911), *Cem'iyyet-i Hafîyye* (1914), *Gurbet Dağarcığı* (İskenderiye 1919), *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu ve Nasıl Öldü* (1919), *Sıhhiyye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekâletine Rapor* (1923), *Arap Şiirbiligi yahut el-Aruz* (Sinop 1926), *Sinop'ta Türk Atları Tamgarları* (1928), *Türk Mantıkası* (1928), *Ogho-uz-nâme* (İskenderiye 1928), *Hilâlin Tarihi* (1933), *Şehnâme ve Firdevsî* (1934), *Ali Şir Nevâî* (1935), *Hücumlara Cevaplar* (1941).

BİBLİYOGRAFYA :

Rıza Nur, *Hayat ve Hâtıratım*, İstanbul 1967-68, I-IV; a.e.: *Ma Vie et mes Memoires* (nşr. Heide Schmit), Frankfurt 1982, I-II (Osmanlıca özgün metniyle beraber); a.e.: *Rıza Nur-İnönü Kavgası, Lozan ve Ötesi* (haz. Abdurrahman Dilipak), İstanbul 1992; a.mlf., *Lozan Hâtıraları*, İstanbul 1991; a.mlf., *Dr. Rıza Nur'un Moskova / Sakarya Hâtıraları*, İstanbul 1991; *Sevenlerin Kalemiyle Dr. Rıza Nur* (haz. Ziya Yücel İlhan), İstanbul 1962; Cavit Orhan Tütengil, *Dr. Rıza Nur Üzerine*, İstanbul 1965; Gülsün Dündar, *Rıza Nur*, İstanbul 1978; Bozkurt Zakir Aşar, *Bir Muhallifin Portresi Dr. Rıza Nur*, İstanbul 1992; Turgut Özakman, *Dr. Rıza Nur Dosyası*, İstanbul 1995; Hikmet Tanyu, "Zamanın Tüketemediği Rıza Nur (1879-1942)", *Orkun*, sy. 8, İstanbul 1962, s. 5-8; Fethi Tevetoğlu, "Türklüğü Yükseltmek İçin Tesis Olunmuş Örnek Bir Vakıf", *TK*, sy. 12 (1963), s. 44-47; a.mlf., "Nur, Rıza", *TA*, XXV, 344-345; Feroz Ahmad, "Riğâ Nur", *EJ²* (İng.), VIII, 511; Ali Birinci, "Nur, Rıza", *TDEA*, VII, 83.

